

ԲԱՂԴԻԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա.

Վալերիան Եզորիչը և Սերգէյ Մաքսիմիչը առաքինի ու աղնիւ մարդի՝ տեղն եկած ժամանակ՝ նոյն իսկ կծու աղղա- սիրի և բարեգործի հռչակ ունէին. նրանք չողակնի նման մի- մի փալլուն մոլորակներ էին մեր թխաբոս—մութ ու մռայլ— մթնոլորտում. գէթ այդպէս էր նրանց մասին հասարակաց կարծիքը:

Իէ մեր թուած բարեմասնութիւնները բաւական առա- ձգական և անդոյն բառեր են, տարբեր աստուծներով միայն, ոչ ոք չի կասկածիլ. բայց որ մեր ակնարկած անհատներն էլ բարձր էին կանգնած կարճատես ամբոխի որևէ կասկածան. քից՝ իրենց հոգեկան ու իդէալական վսեմ ձգտումների նկատ- մամբ՝ բոլորովին հաւատալի էր:

Մի անգամ, կէս օր էր, երբ Սերգէյ Մաքսիմիչը, որ Մայր Աթոռի հացով սնուած ու հալ եկեղեցու օծանդակու- թիւնով իւր բարձրագոյն ուսումնի ստացած մի երիտասարդ էր, նոր էր վեր կացել անկողնից և սիրելի կնոջ ու սիրասուն զաւակների հետ, ճոխ սեղանի շուրջը բոլորուած՝ թէլ էր վա- լելում. Վասպուրականցի շաղակրատ ու քծնող սպասաւորը կեղծ լարդանքով, կամ ստորաքարչ պատրաստականութեամբ, մի նամակ դրեց նրա առջև՝ ձեռն նման սպիտակ տիւնոցի վրայ: Յաղթանդամ, կլորերես, սև աչեայ, կայտառ ու զուար- թաղէմ, կալուածատէր Սերգէյ Մաքսիմիչը աճապարեց ծանո- թանալ այդ թղթի բովանդակութեան հետ, որի հեղինակը իւր վաղեմի բարեկամներից ու ճեմարանական ընկերներից մէկն էր. «Թանկագին բարեկամ, — գրում էր նա — զբամատոյցս, որ երկար տարիներ մեր ծխական դպրոցներում ուսուցչական պաշտօն վարած մի ընդունակ և շնորհալի անձն է, գեղեցիկ գրչութիւն ունի և անպակման վստահելի է, այժմ անգործ է և մի պատառ սև հացի կարօտ. խնդրեմ շնորհ անէք մի որևէ պշտօնով զետեղել ձեր դիւանատան մէջ կամ դաւառական քաղաքներից միւնում. շատանում է նա ծառայել աննշան վար- ձատրութեամբ: Դորա ազնուութեան և հաւատարմութեան մասին ես լիովին երաշխաւորում եմ ձեր առջև: Կրկնում եմ,

որպէս դաւանների և ընտանեաց տէր՝ այս պարոնը՝ ըստ ամենալին արժանի է կարեկցութեան, մանաւանդ որ իւր շնորհալի գրչով և ուրիշ բարեմասնութիւններով մեծ լարմարութիւն կարող է բնծեւել ձեր գործերում:

— Զը՛մ, էլի՞ ողորմութեան խնդիր, էլի՞ բեկլամներ... անիծածները մեզ հօ հանգիստ չպիտի տան ինչ անենք թէ վարժապետ և, ընտանիք ունի, քաղցած է... — ասաց Սերգէյ Մաքսիմիչը զմկամակութեամբ՝ մի տեսակ հարցական հայեացք ձգելով իւր նորաստի կնոջ շարմաղ երեսին:

— Սերեօժա, հոգիս, ճանապարհ դիր շուտով, թող դնա. այդ մարդը վարժապետ է եղել: Բացի այդ, պիտի ծանրանա և քո դրպանի վրայ... մի տղա, ասա որ պարոնը դեռ քնած է և չի կարող ընդունել իրեն: — Կարգադրեց տիկինը՝ դէմքի տարօրինակ ծամածռութիւնով:

— Զէ, չէ, Սոֆիա Պետրովնա, անլարմար է. հասկանում ես... պէտք է ձեռով ու քաղաքավարութեամբ վերաբերուել, ակնբ գրել գիտէ, սեն ու սպիտակը հասկանում է. երևի ինքն իրեն ինտելիգենտ մարդ է համարում. մանկավարժ է եղել... ես կարող եմ ալնպէս անել, որ ինքն իրեն լողնի ու հեռանալ... մի տղայ, ասա նամակաբերին, որ մտնի ինձ մօտ դիւանատուն վաղը՝ ժամը երկուսին. հասկացար:

— Հասկացալ. վաղը ժամը երկուսին, դիւանատուն:

— Անպատճառ դիւանատուն. անչարմար է, որ վարժապետին այստեղ — մեր տանը տեսնեն: — Խորհրդաւոր կերպով վրայ բերեց մանկամարդ տիրուհին:

Բ.

Հետեւեալ օրը, առաւօտեան վաղ, անշուշտ ճշնող սրտնեղութիւնից և անգործութիւնից ստիպուած, սոված որդորով, մեր վաղեմի վարժապետը, արևածագի հետ, հսկող պահպանի նման՝ լամբաքալ երթեկում էր Սերգէյ Մաքսիմիչի դիւանատան ցանկապատի առջև. նա նմանում էր ամռան լեղձուցիչ տապից դալկացած տունկի. նոր է բացուում նրա ծաղիկ կոկոնը, սակայն սկսել է խամրել, հիւժուիլ ու թառամիլ. գլխիկոր է նա, մտաւորը և տխուր. հոգեկան անհնարին վիշտը խորատկաւ դրոշմուած է նրա կարծես մոմղէն ճակատին. իւր դառնաչարչար քրտինքով ձեռք բերած փորձն ու հմտութիւնը ոչ զին ունէր և ոչ արժէք. իսկ ընտանիքի քաղմաթիւ անդամներին հաց էր հարկաւոր իրենց դժբաղդ գոլութիւնը այս տատասկոտ, անհիւրընկալ աշխարհի երեսին մի կերպ քարշ տալու համար... դրամադուլիս չունէր և խկապէս ընդունակ էլ չէր քաղաքում մանրավաճառ կամ գիւղերում «հարչի» լինելու. շատ անգամ դիմումներ արեց այս և այն աղալին, ծանօթին, բարկամին, դրացուն. խնդրելով

մի՛ դժաղմունք, մի գործ՝ լինի նա փոքր, ստոր, թէկուզ սպանող իւր մարդկային «եսը» և փշրող նրա անհատական ինքնությունութիւնը... բայց ամենն էլ խոյս էին տալիս նոյն իսկ անուղղակի աջակցութիւնից...

«Վարժապետի» արտաքինը նրա նիւթական վիճակի պարզ հայելին էր. նորա մի ժամանակուայ նորաձևի՝ իսկ այժմ ողորմելի պիջակը ոչ մի փոփոխութեան ու բարեփոխութեան չէր ենթարկուել. օձիքը խղճու, կոճակները թափուած... ամառուայ սպիտակ դիւարի՝ նովմբերի ցրտերին, առանց վերարկուի կամ կենոցի, կոշիկները՝ ծակոտուած ու տափնեակ կարկատաններով ծածկուած, մի դժգոյն, բզկտուած ամպնովանի՝ դուրս ցցուած ճաղերով. մի խօսքով՝ բոլորը հին, բոլորը փթած ու ողորմելի դրութեան մէջ:

Ծանր էր անցնում ժամանակը. երկու օր է, որ այս քաղաքումն էր, մի ինչ որ Շարիֆ աղայի անշուք պանդուկում իջնանած. դրպանում դրամ չունէր և անց էր կացնում օրերը համարեա քաղցած. առանց թէյի, առանց որևէ տաք, սնունդարար կերակրի, սակայն վարդազոյն լոյսը թելադրում կամ ներշնչում էր նրա մէջ ոյժ և կարողութիւն տոկալու՝ և՛ ցըրտի, և՛ քաղցի, և՛ անձնական ամեն տեսակ զրկանքի դէմ... մինչև որ պիտի ծագի իւր բաղդի ցանկալի արշալուստը. — չէ որ նա այժմ դիմում է արեւ ինտելիգենտ, աղնիւ, սրտի ու զգացմունքի տէր մարդի, որ շատ շատերի վրայ իւր անուշ լիզումով ու կարեկցական ճառերով՝ սքանչելի տպաւորութիւն էր թողել և «աղգասէրի» պատուաւոր տիտղոսը շահել...

Վերջապէս հնչեց խորհրդաւոր ժամը և սերբաղաղաւորկ մանկավարժը նախանձելի երջանկութիւն ունեցաւ Սերգէյ Մաքսիմիչի բարձր ուշադրութեան արժանանալ, լսել նրա քաղցրահնչիւն ձայնը, սեղմել նրա հայրենասիրական՝ ողորմած ձեռը: Ո՛րպիսի զեղուն զգացումներ ալը վայրկեանին՝ հալչող ձեռան նման՝ սահեցան ու լճացան նրա ցամաքած սրբտում. նրա տեսութեան առջև, ինչպէս շարժուն պատկերներ՝ վառ գոյներով ու գեղեցիկ դասաւորութեամբ՝ արձանացան իւր ընտանեկան բարեկեցիկ վիճակը, նորատի՝ սիրունիկ կիւնը՝ զոյգ ծաղկափթիթ մանկիկներով՝ էլ կրակի նման ամօթից կասկարմիր դառած՝ չէր բաղխում օտարի դուռը. ընդհակառակը՝ նիւթապէս աղաւով դրութեան մէջ, նա բարեգործութեան ձեռ է մեկնում իւր գիտեցած նոյնպիսի արդահատելի վիճակի ենթակալ, իւր ղլնակից — ամբի անձնուէր մշակներին .. պարտատէրները՝ լուրաքանչլու վարկեան էլ չեն վրդովում նրա հանդիստն ու արիւնը պղտորում. մանկիկները հագնուած ին կոկիկ ու դարդարուն. կուշտ են նրանք, փափուկ զգեստի մէջ, անկարօտ և ապանով..

— ձեմարանական ընկերս գրում է ձեր մասին, և խընդրում է հոգալ ինչ որ հնարաւոր է. — ասաց կալուածատէր

կառավարիչը կարեկցաբար.—ես էլ զգում եմ ձեր վիճակի ծանրությունը, սակայն, արտի ցւելով պիտի ասեմ, որ առայժմ ինձ մօտ ազատ տեղ չլինելու առթիւ, զժուարանում եմ կատարել բարեկամ, սպասանջր կամ աւելի պարզ՝ ինձ վրայ ծանրացած բարուական պարտքը—հնարաւորութիւն տալ ձեզ նման ղեղեցիկ բարեմասնութիւններով օժտուած պատուական երիտասարդի իւր կացութիւնը մի կերպ բարելաւելու, որ իմ արտին անքան մօտ է և ցանկալի... սակայն չը պէտք է վնասել մինչև որ ես հնարաւորութիւն կունենամ ձեզ համար մի լարմարաւոր պաշտօն ստեղծել իմ վարչութեան մէջ, կըլանձնարարեմ զերազնիւ Վալերիան Եգորիչին մի համեստ պաշտօն շնորհել ձեզ, Սկէք ուրեմն ինձ մօտ, վաղը՝ հենց այս պահուն. ես կգրեմ նրան ձեր մասին ինչ որ հարկաւորն է։ — Աւելացրեց, շատ սիրելի կերպով Սերգէյ Մաքսիմիչը, Նախկին ուսուցիչ պ. Գուրգէնեանը՝ գոհունակութեան բուռն ցոյցեր արեց և հաճելի տպաւորութեան ներքեւ վերադարձաւ իւր օթեանը, արտատրոփ սպասելով նշանակուած ժամին։

Տաղտկալի ժամանակը սպանելու համար Գուրգէնեանը մի երկար ու ձիգ լուսադրական նամակ գրեց իւր ընտանիքին, փառաւորապէս զրուատելով Սերգէյ Մաքսիմիչի այդ «մարմնացած բարութեան» արտաքինը... մինչդեռ նույն երեկոյեան զերազնիւ Ս. Մաքսիմիչը մի այսպիսի լանձնարարական էր պատրաստել Վալերիան Եգորիչի հասցէին՝ «Գրամատուցս մէկն է թափառաւրջիկ, սոված ուսուցիչներից. ափսոս որ շնորհալի է և լաւ զրչութիւն ունի, ափսոս եմ ստում, որովհետեւ ներկայ պայմաններում, ոչ միայն ուսուցչի, այլ և զրազէտ մարդկանց հետ որեւէ առնչութիւն ունենալը անօգուտ է. ասացի իրեն, որ քեզ մօտ կարող է մի համեստ պաշտօն ունենալ գլխից «ռադարի» դու էլ լուսադրիք իրեն, բայց կանխապէս արտագրել տուր սրա հետ ուղարկածս պաշտօնական թղթերը և վերադարձրու ինձ... մի առ ժամանակ ծառայեցրու, բայց դիւանատանդ մէջ պաշտօն տալ կամ հովանաւորել, բնաւ խորհուրդ չեմ տալ. դու լաւ գիտես խոստանալու, լուսադրելու և «քարի երթ» մաղթելու կոկիկ եղանակը...»

Վալերիան Եգորիչը մի հաստափոր և ճարպոտ մարդ, որ իւր նորատի կնոջ՝ Կսենիա Պետրովնայի շնորհիւ զօրեղ պրօտեկցիա ունէր և տեղական հասարակութեան մէջ առաջնակարգ տեղ էր բռնում, անձանօթ չէր ալդպիսի «ազգասիրական օպերացիաներին»։ Նա սիրով ընդունեց պ. Գուրգէնեանցին և թղթերի մի ահագին կուտ դարսեց նրա առջև արտագրելու համար, մինչև որ մի որոշ տեղ պիտի լատկացնէր իւր դիւանատան մէջ։

Միամիտ երիտասարդը լի հաւատով և ամուր լոյսով կը-

պած էր իւր առժամանակեալ պարապմունքին, նա համոզուած էր, որ իւր վիճակը վերջապէս պիտի բարեկարգուի և մի պատահաւ չոր հաց պիտի ունենայ իւր ընտանեաց կերակրելու համար:

Գ.

Այն օրից մի ամիս էր անցել, դեկտեմբերի ցրտերին էր. Դարիֆ — աղալի անշուք պանդոկում մի մութ և խոնաւ սենեակի մէջ, անյուր և անպաշտպան տարածուած՝ վալիլում էր մեր վարժապետի գոլութեան հիւժուած պատրուկը — Գուրգէնեանցը բռնուած էր ծանր տենդով, նրա օրերը կարծես հաշուած էին...

Կեղտոտ և անգոյն սեղանի վրայ մատիտով խժժուած մի ինչ որ նամակ կար, ուր սքանադրել էր նա իւր դուլութեան ալդ աղէխարշ միջնադէպը.

«... Ինձ հետ պատահած մանաւանդ վերջին դէպքը՝ ակամալից հասցնում է ասի պարզ եղբակացութեան, որ աշխարհիս երեսին աղնիւ, շիտակ ու ճշմարիտ զգացմունքով մարդիկը, եթէ ոչ գոլութիւն չունին, դէթ շատ և շատ սակաւ են. ես չպատահեցի ալդպիսի մէկին, ընդհակառակը՝ բոլորը եսական, էգօիսաներ, բոլորը իրենց անձնական շահին ծառայող՝ մարդատեաց կեղծաւորներ, ու քողարկուած սրկաններ են... Զուգ, ինտելիգէնտ և աղնիւ մարդի հռչակ ստացած պարոններ խաղ էին անում իմ դժբաղդ գոլութեան, իմ նորատի կնոջ ու ծաղկափթիթ զաւակներս արևի հետ. մի ամբողջ ամիս քաղցած ու ծարաւ ինձ չարչարելուց լետով՝ վերջապէս ազդարարեցին, որ մի ուրիշ դատմունք որոնէի. որ իմ աշխատութեան համար որևէ վարձ վճարել անկարող էին... մինչդեռ կարևոր էր ինձ հատուցանել պանդոկի համար, ճանապարհածախս տուն վերադառնալու վերջապէս պէտք է կերակրել և ձմեռուալ սառնամանիքի դէմ պաշտպանել իմ ընտանիքի անքան տարաբաղդ գոլութիւնը... գողանալ, կեղծել ու ստել չգիտեմ. իսկ ձեռ մեկնել՝ ողորմութիւն մուրալու... ալդ էլ դժուար թէ բարեկարգէր իմ անհնարին կացութիւնը:

Ս'հ, աշխարհը նեղ է ինձ համար. Նրանի թէ մահը մի վայրկեան առաջ վրայ հասնէր և վերջակէտ դնէր իմ դառնաչարչար կեանքին... երանի թէ՝ բնաւ լոյս աշխարհ տեսած չլինէի ես, կոտորուէր ասի որորանը, որ ինձ վշտերի համար միայն մեծացրեցր:

Պանդոկապետ Դարիֆ-աղան, որի պիղծ ու անմաքուր ձեռները թաթախուած էին տասնեակ մարդկանց անմեղ արիւնով, չօշափելով լուսամիտ մարդի արտաքին աղէխարշ վիճակը՝ սաստիկ զգացուեց. նա խելացնորի նման վաղ էր տա-

լիս ասւ և ասն կողմ՝ բժշկի, դեղի, դարմանի... կարեկցական խօսքերով և ամենալոյս պատրաստականութեամբ լուսադրում և հոգեպէս մխիթարում էր ընկած մարդին:

— Սիրտ ան, եղբայր,—ասում էր նա—Աստուած ողորմած է. ոչ մի բանի համար մի մտածիր. ես պատրաստ եմ քեզ նիւթապէս օգնելու. ան որքան դրամ և կամենաս. չք որ աշխարհի գոլքը, հարստութիւնը՝ աշխարհին էլ պիտի մընայ: Ալլահին փառք, ես միջոց ունեմ, մանդ եմ, մեղք է որ, գէթ իմ հոգու համար, ուրիշներին էլ կարեկից չլինիմ, երբ աւիթը ներկայանում է, թէկուզ ավակրօնի, անհաւատի և իմ ոխերիմի համար չինի ալդ...

—Շարիֆ-աղա, մի երկու տող բան եմ գրել իմ ներկայ դրութիւնից և մարդկանց մասին, որպէս է գօրծառն երիշատ աննպաստ կարծիք լալտնել, թուլ տուր աւելացնել, որ մի պատահական մասմետական անհամեմատ աղնուլթեամբ և զգացմունքով վերաբերուեց դէպի մի ընկած և կարօտ անձն՝ որից ոչ մի բարոյական կամ նիւթական շահ չէր կարող ակընկալել, այսինքն դէպի ինձ, նա առաւել խղճմտանք և գութ ցոյց տուեց քան թէ զուգ սկրեստաները, աղղախրի ու մարդասիրի մեծահնչիւն եւ րլիկի ներքն պատասպարուած իմ քրիստոնէայ եղբայրները: Եւ նա լռեց. դունաւ դէմքի վրայ խաղաց վարդադուն ժպիտը. իսկ մանմետականի արիւնշաներկ աչքերում փայլատակեցին արտասուքի զուգ խոշոր կաթիլներ. դրանք ներքին լուծման ամենազօրեղ վիժմունքներ էին: Զք որ նրա կատարած բարեգործութիւնը արդէն պսակուած և վարձատրուած էր բարուպէս: Թերեւ լաւտնական երգեհոնի սրտախրոփ ձայնը չլուծ էր նրա լսելիքը...

Դ.

Այն օրից երկու չարաբաստիկ շաբաթներ անցան: Տեղական թերթերում մի ալապիսի տխուր լուր էր տպագրուած «X. քաղաքում լալտնի մանկավարժ միշտ անարժաթ և չքաւոր, սակայն ամբողջ սրտով նուիրուած իւր պաշտած գործին՝ կնքեց իւր երկրպիւնը, պանդխտութեան մէջ, Շարիֆ-աղայի պանդուկում. իւր գոլութեան վերջին վարկեաններում նա իրեն անկեղ զոհ էր համարում անագորոյն բաղդի մի խաղին... և թախծութեամբ չիղում էր մանկիկների ախ հասարակութիւնը, որոց լուս և գիտակցութիւն ներշնչելու կոչուած էր նա մի որոշ ժամանակ:

Հանդիսաւոր էր նրա թաղումը, գրեթէ ողբում ու լաց էր լինում քաղաքի հասարակութեան ստուար մեծամասնութիւնը, սրտաշարժ, մեղմաղձիկ, դամբանականներ խօսուեցին և շատ պսակներ դրուեցին... մինչդեռ կենդանութեան միջոցին ոչ ոք չկամեցաւ առաջն առնել բաղդի ախ ուժգին

հարուածի, որ ամենայն թափով իջնում էր լաւագոյն մարդի-
կ աղնիւ մշակի վրայ...

Նախկին ուսուցիչ Գուրգէնեանցի ծերունի ծնողները
և մանկամարդ ալրին մնացին զուգ որբիկներով օրական պա-
րէնի կարօտ, գրեթէ փողոցում թափուած, անտէր և անտէ-
րունջ"...

Այժմ՝ դուք, վալերիան Նզդրիչ և Սէրգէյ Մակսիմիչ,
կարող էք հանգիստ սրտով քուն լինել. էլ նա չի բաղխիլ
ձեր դուռը մի պատառ սև հացի համար, մանաւանդ որ կոյր
և անմիտ ամբոխը՝ ըստ առաջնուն՝ պիտի չարունակէ լարդա-
նաց ողջուններով մեծարել ձեզ՝ իբրև մտքի լուսաւորութեան
շատագոյնների, աղնիւ, մարդասէր և բարեգործ մարդկանց: Եւ
դուք, որպէս հմուտ ձիւնածոներ՝ արժանի էք ալդպիսի քա-
ջալերութեան...

ԿԻՊԷ